

IKONA TROJICE

Scénář k meditaci ikony o ústředním tajemství naší víry

Tajemství Nejsvětější Trojice patří ve výkladu křesťanské nauky k nejsložitějším tématům.¹ Přitom se ale stává, že se již desetileté děti ptají, ke komu se mají vlastně modlit? K Otci? K Ježíši? K Duchu Svatému? Jaký význam má pro nás poznání života Boží Trojice? V čem dnes spočívá originalita a průkaznost víry v Trojici?² Nabízíme vám jeden z možných přístupů přiblížení se tajemství Boží Trojice, který vychází z pravoslavné křesťanské tradice. Jde o meditaci ikony Trojice, kterou napsal ruský ikonopisec Andrej Rublev (asi 1360 - 1430). Metodika nejprve naznačuje možnosti katecheze s touto ikonou a ve druhé části uvádí stručný scénář konkrétního zpracování námětu v několika setkáních, která je nutné přizpůsobit účastníkům. Součástí metodiky je obrazová prezentace a seznam doporučených pomůcek. Tabulka obsahuje podrobný popis symbolů ikony a cestu k jejímu poselství. Obraz ikony najdete na zadní obálce časopisu.

I. Úvod

Když v modlitbě předstupujeme před Boha, abychom s ním rozmlouvali, přicházíme k němu takoví, jací momentálně jsme. Modlitba je úkonem celého člověka. K obrácení jeho pozornosti k Bohu používáme nejrůznější prostředky. Klidné místo, svíčky, předměty. Zvláštní postavení mají mezi nimi obrazy – ikony, které od dob prvotní církve ztvárňují biblické události Božího Zjevení. Ikonoborectví (7. stol.) zavrhovalo ikony pro jejich údajný rozpor s prvním přikázáním Starého zákona: „Nezobrazíš si Boha“. Církev však uctívání ikon a jiných obrazů podpořila³, neboť: „Kdo uctívá obraz, uctívá v něm osobu, která je na něm namalována.“⁴ A tak se můžeme spolu se sv. Tomášem Akvinským „...obrátit k obrazu, ale nezastavit se u něho, nýbrž skrze něj směřovat ke skutečnosti, kterou představuje.“⁵

II. Příprava katechety

Samozřejmě součástí přípravy katechety na katechezi s biblickým textem má být vlastní meditace textu. Obdobně to platí i pro objevování poselství ikony. Před vlastní meditací ikony je vhodné seznámit se a promyslet tyto skutečnosti uvedené v následujících bodech:

1. Ikony v katechezi

Ikona je „oknem do nebe“, je určena pro dialog, pro modlitbu, pro vztah. Skrze vše, co je na ikoně, mluví Bůh. Učí nás rozvíjet službu proroků, ke které jsme byli pomazáni při křtu, tj. učí vidět za hmotnou skutečností duchovní realitu a obě je propojovat...⁶

Ikony a jejich symboliku představovala čtenářům Katechetických listů (ročník 2006/07) sr. Siarda Trochtová. Nejprve se věnovala právě Rublevově ikoně Trojice. Její komentář vychází z meditace H. Nouwena podle knížky „Žít v domě lásky“. V našem scénáři budeme ikonou „číst“ na základě jejich symbolů a na základě biblického textu, ze kterého vychází. Postup bude obdobný, jako bychom četli biblický text a hledali jeho poselství.

Do práce s ikonou v hodinách náboženství nebo

při katechezi podrobně uvádí J. Šelunga v příručce *Obraz a jeho úloha v katechéze* (s. 104–107). Z příručky vycházíme při prvním setkání.

2. Okolnosti vzniku ikony Trojice

Rublevova ikona Trojice je považována za ikonu ikon. Byla namalována k počtě sv. Sergeje Radoněžského označovaného za „strážného anděla“ Ruska v době politicky a společensky velmi nestabilní (osvobozování Ruska z moci Tatarů, vyplenění Vladimíru, hlavního města Staré Rusi). Země byla zmítána strachem a nenávistí. Poselství ikony nabízí východisko z této situace. Andrej Rublev nás zve k meditaci skutečnosti Trojjediného Boha, který není samotou, nýbrž dokonalým společenstvím Lásky Otce a Syna, zosobněné v Duchu Svatém. Do plnosti této Lásky jsme my lidé zváni. Zve nás k účasti na Lásce, která plně miluje, až tak, že je schopna milovat i své nepřátele (Mt 5,44–48). Sám Rublev k tomuto poznání procházel těžkou cestou a mnohé vytrpěl. Zahnutí situace, ve které ikona vznikala, do její meditace může současníkovi pomoci najít aktuální poselství ikony i biblického textu pro naši dobu či pro každého osobně.⁷

3. Poselství biblického textu

Po čtyřicetidenní přípravě postem a modlitbou zvolil Andrej Rublev za biblické východisko pro psaní ikony Trojice setkání Abrahama a tří neznámých návštěvníků při božišti Mamre, kde mu oznámili narození syna Izáka (Gn 18,1–16). Tento text je zajímavý tím, že se v něm Abraham obrací k návštěvníkům někdy v singuláru (jednotném čísle), jindy v plurálu. Církevní otcové v tom vidí jakýsi „předobraz“ trojičního tajemství. Tři osoby přicházejí k Abrahamovi a po jejich odchodu Abraham konstatuje, že viděl Pána. Je to stejný výraz, který je použit v pasáži evangelia sv. Jana po zázračném rybolovu na břehu Tiberiadského jezera (J 21,1–14). „Ježíš jim řekl: „Poďte jíst!“ A nikdo z učedníků se ho neodvážil zeptat: „Kdo jsi?“ Věděli, že je to Pán.“ (v. 12) Stejně jako Abraham mají učedníci jistotu Pánovy přítomnosti.

Důležitý je též fakt, že se jedná o osoby. Filosofické pojmy jako substance, podstata,

hypostaze, věčný princip, prapočátek a jiné, poněkud zastínily v myšlení moderního člověka skutečnost, že Bůh není NĚCO, nýbrž NĚKDO.⁸

Hledáním poselství tohoto textu se přibližujeme i poselství ikony a hlouběji pronikáme do tajemství, které vyjadřuje. V tomto případě jde o Boží iniciativu, která člověka předchází (návštěva tří osob); lidskou odpověď na ni (Abraháмова pohostinnost); a o Boží věrnost, která se projevuje naplněním zaslíbení (příslib narození syna do jednoho roku). Zaslíbení se naplní i přesto, že je člověku k smíchu (Sářin smích).⁹

4. Slavnost Nejsvětější Trojice

Slavnost Nejsvětější Trojice slaví celá církev od roku 1334, a to v neděli po slavnosti Sslání Ducha Svatého. Slavnost patří ke svátkům, jejichž zavedení a slavení bylo pocítováno jako zvláštní pomoc při vnějších i vnitřních nesnázích církve. Slavnost Nejsvětější Trojice lze považovat také za projev díky za dokonané tajemství spásy, jež působí „Otec skrze Syna v Duchu Svatém“. V liturgickém cyklu B se o této slavnosti čte evangelium s Ježíšovými slovy o vyslání učedníků a o zaslíbení jeho trvalé blízkosti. S ní je spojen příkaz křtít národy „ve jménu Otce, Syna i Ducha Svatého“ (Mt 28, 19–20).¹⁰ V pravoslaví je ikona Trojice spojena se Ssláním Ducha Svatého, neboť jím bylo završeno Zjevení Trojice.¹¹

5. Souvislost s naukou církve

Křesťané jsou křtění „ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého“ (Mt 28,19), tajemství Nejsvětější Trojice je hlavním tajemstvím víry¹² a křesťanského života.

Téma Boží Trojice souvisí především s Božím plánem spásy a jeho vztahem ke stvoření (viz komentář v tabulce). Dále souvisí s identitou člověka (Boží obraz) a společenství (obraz Boží Trojice). V neposlední řadě se jedná o pojetí modlitby. Ke komu se tedy máme modlit? Člověku může být v různých obdobích života blízká jedna z osob Boží Trojice. Obrácíme se skrze ni vždy k Bohu, protože působí společně.

III. Scénář katecheze

Účelem katecheze není porozumět ikoně, ale přiblížit se Božím tajemství, které chce ikona zobrazit, a také uvádět do modlitby a liturgického slavení. Katecheta „nevyučuje“, ale vytváří prostor k rozjímání. Doprovází objevování poselství pro nás. Skupina by měla být schopná vzájemného sdílení a práce v tichu. Následující scénář předpokládá několik setkání, které na sebe navazují, a tak umožňují pronikat do poselství ikony stále hlouběji. Tento proces nelze urychlit a setkání je třeba pečlivě připravit. První z nich by mělo vzbudit zájem o ikonu. Film A. Tarkovského lze využít pro starší mládež a pro dospělé. Jedná se o vysoce ceněné umělecké dílo, ve kterém není mnoho děje. Hlavní hrdina svět sleduje a přemýšlí o něm. Podobně je třeba přistupovat k meditaci ikony. Podaří-li se tyto předpoklady naplnit, můžeme očekávat, že účinek katecheze bude silný.

1. setkání: Uvedení do psaní ikon

Doporučuje se začít s jednoduššími ikonami, např. některou z ikon Panny Marie (viz s. 2). Nejprve je třeba se ztišit, a pak v tichosti pozorovat ikonu. Na výzvu katechety účastníci sdělují, co vidí. Poté dostanou papíry a barvy (pastelky, křídla...). Papír představuje zatím prázdný prostor, který se za chvíli stane místem života. To si každý ohraničí červenou, tzn., že vytvoří „svatý prostor“. Katecheta postupně popisuje ikonu a účastníci ji současně zachycují na papíře. Vysvětluje se symbolika barev, postoje a gesta osob. Všichni mohou zkoumat, co symboly znamenají. Výsledky nehodnotíme, ale stávají se podkladem pro osobní modlitbu. Je možné zapálit svíčku, naslouchat hudbě, přečíst text evangelia... Modlitba může proběhnout v srdci každého v tichu. Kdo chce, může ji vyslovit nahlas. Ikonu si každý odnáší domů ke své vlastní modlitbě (podle J. Šelinky).

2. setkání: Konflikty mezi lidmi a jejich řešení

Toto téma by mělo uvést účastníky do situace, v jaké ikona Trojice vznikala. Způsob volíme podle věku účastníků. Lze vyjít z jakýchkoliv typů konfliktů (od hádek až po války), uvažovat nad jejich příčinami a možným řešením mírovou cestou; výhodami či nevýhodami různých řešení (brainstorming, diskuse...). Na závěr seznámíme účastníky se situací, v jaké vznikala Rublevova ikona Trojice a hledáme podobnost s naší dobou (využít lze části filmu nebo úryvky z knih).

3. setkání: Poselství biblického textu

Četba Gn 18, 1-16. Určení vystupujících osob, rozčlenění textu na jednotlivé scény, hledání Boží a Abrahámovy iniciativy v každé z nich. Výsledek, ke kterému směřujeme, je naznačen výše v závěru bodu 3. Jako pomůcku lze využít prezentace avizované v závěru tabulky. První část prezentace nabízí postupné kroky k hledání poselství biblického textu.

4. setkání: Poselství ikony Trojice

Účastníci pozorují ikonu a postupně popisují: postavy, jejich tváře, oděv, atributy... Hledají spolu s katechetou jejich symboliku. Vodítkem může být komentář v tabulce nebo k němu zpracovaná prezentace, která obsahuje navíc návrhy otázek k meditaci a odkazy na související biblické texty, pomocí nichž se lze přiblížit

SYMBOLICKÉ ZOBRAZENÍ NEVIDITELNÝCH SKUTEČNOSTÍ

Teologická výpověď ikony je zaznamenána v jednotlivých symbolech. Níže uvedený komentář uvádí do jejich „četby“:

POSTAVY

Kruh

Tři postavy vytvářejí kruh, v jehož centru je ruka prostřední osoby. Kruh, který nemá počátek ani konec, byl vždy symbolem věčnosti a svatosti. Bůh je „třikrát svatý“. Starou židovskou modlitbu „Trisagion“ – Svatý Bože, svatý Silný, svatý Nesmrtelný, smiluj se nad námi – recitoval Ježíš při každém vstupu do synagogy. Po staletí při liturgii po prefaci zpíváme „Svatý, svatý, svatý, Pán, Bůh zástupů.“ (Iz 6,3) Tato svatost je opakována třikrát k podtržení její plnosti a věčnosti. Ježíš nás zve ke vstupu do této plnosti Boží svatosti. Jeho výzva „Buďte tedy dokonalí, jako je dokonalý váš nebeský Otec“ (Mt 5,48) je základním úkolem pro všechny, kteří ho chtějí následovat. Slovu „dokonalý“ je třeba dobře rozumět. Původní význam řeckého slova „teleios“ není „bezchybnost“, nýbrž „úplnost“, „dokončenost“. Můžeme říci „plnost“ Lásky, pramenící ze společenství s Bohem.

Osoby

Všechny tři osoby mají naprosto stejnou tvář, je to vskutku umělecký výkon. Identita tváří vyjadřuje identitu podstaty Božských osob. Ačkoliv má každá z osob „zvláštní roli“, ve které jsou další dvě aktivní, jednájí vždy společně. Plán spásy je společným plánem Otce, Syna i Ducha Svatého. Ježíš na kříži plní vůli Otce (L 22,42), není to hrdina řeckých bájí Prometheus, který zachránil lidstvo tím, že jim přinesl oheň ukradený bohům. (Více KKC čl. 258). Kdo vzdává chválu Otcí, vzdává ji i Synu a Duchu Svatému; kdo následuje Krista, činí to jen proto, že ho Otec přitahuje (J 6,44) a Duch vede (Ř 8,14).

K určení identity jednotlivých osob na ikoně existuje více interpretací. Jedna z nich je následující: Osoba napravo připomíná Otce, osoba uprostřed Syna a ta nalevo Ducha Svatého. Je třeba upřesnit, že nestačí pouze říci „Otec“, „Syn“, „Duch Svatý“, ale „osoba, která mi připomíná Otce“...

Osoba připomínající Otce je vzpřímenější než další dvě, které k němu jakoby naklání hlavy, jakoby v gestu souhlasu, což je opět odkaz na společnou činnost Trojice. Otec je princip všeho. „Na počátku bylo Slovo, to Slovo bylo u Boha, to Slovo bylo Bůh.“ (J 1,1) Svatý Jero-

ným překládá původní řecké slovo arché latinským principium. Nejedná se tedy o počátek ve smyslu času, protože to by znamenalo, že před počátkem nebylo nic, ale spíše o princip v nadčasovém významu, ukazující na Boží věčnost. „Principem bylo Slovo...“.

Prostřední osoba připomíná Syna hlavně svým oděvem: červeným šatem a modrým pláštěm. Je tu zobrazen Kristus oslavený, Kristus Vítěz, s pruhem zlaté látky na rameni, je to tzv. „clavis“, znak vládce byzantské říše. Je symbolem Ježíšovy královské důstojnosti.

Pozoruhodností Rublevovy ikony je Kristova tvář, která není typicky ikonografická, nemá totiž vous. Tak zobrazuje nejen Syna Božího – oslaveného Ježíše z Nazareta, ale vypovídá o věčnosti Syna, který se zrodil z Otce přede všemi věky ... před tajemstvím vtělení v čas a prostor, který pak ... pro nás lidi a pro naši spásu sestoupil z nebe. Skrze Ducha Svatého přijal tělo z Marie Panny a stal se člověkem (podle nicejsko-cařihradského vyznání víry).

O jedné podstatě všech tří osob vypovídá i nerespektované pravidlo perspektivy. Ačkoliv je prostřední osoba umístěna za stolem, má stejné rozměry a stejnou šíři ramen jako ostatní. Ikonopisec znal toto pravidlo velmi dobře, a právě jeho nepoužitím odkazuje na skutečnost, která přesahuje přirozené limity vidění.

Křídla a hůl

Dalším symbolem jsou křídla, která naznačují, že zobrazené bytosti nejsou stvořené. Bůh je duch (J 4,24). Poutnická hůl v ruce každé osoby odkazuje na Abrahamovo setkání se třemi poutníky. Zároveň hůl symbolizuje moc a všemohoucnost.

SYMBOLY NA POZADÍ

Dům

Na pozadí každé osoby se objevují symboly, které přispívají k identifikaci jednotlivých osob. Za osobou vlevo, kterou jsme označili jako Otce, je dům. Dům je vždy spojován s otcovstvím – „otcovský dům“. V Janově evangeliu Ježíš říká „V domě mého Otce je mnoho příbytků... jdu vám připravit místo.“ (J 14,2) Na konci naší pozemské pouti se stejně jako marnotratný syn navrátíme domů, do Otcova domu (srov. L 15,11–24).

Strom

Za prostřední osobou je strom, který ukazuje na Synovo vykupitelské poslání. To souvisí s příběhem Adama, Evy a stromem poznání dobra a zla v ráji, kde podlehnutím pokušení vstoupily do světa hřích a smrt (Gn 2,17). Strom je zároveň dřevem kříže, na kterém nás Kristus svou smrtí ze smrti vykoupil (Ga 4,4–7).

Skála (Hora)

Za třetí osobou, kterou považujeme za Ducha Svatého, je zobrazena skála (hora). Skála má několik biblických významů. Mojžíš udeřil holí do skály a zachránil lid od smrti žízní (Ex 17,8). V Žalmech je skála místem síly, neměnnosti, věčnosti (Ž 18,3; Ž 71,3). Skála je na této ikoně také připomínkou betlémské jeskyně, kde Maria porodila „ovoce Ducha“, Syna, který skrze Ducha Svatého přijal tělo z Marie Panny a stal se člověkem (podle nicejsko-cařihradského vyznání víry). Skála je také skalní hrobkou, ze které vyšel vzkříšený Ježíš (Mt 27,60). Budeme-li vnímat objekt na pozadí jako horu, pak jde např. o setkání Mojžíše s Bohem na hoře, o Ježíšovo proměnění na hoře ap. Hora je místem setkání člověka s Bohem.

BARVY

V ikonografických tradicích má každá barva příslušnou symboliku.

Modrá barva obecně spojuje postavu s božstvím. Každá ze tří osob na ikoně Trojice má proto modrý oděv. Jedině osoba uprostřed má modrý svrchník. Tím je symbolicky vyjádřeno, že Kristovo vtělení je velkou Theofanií – Zjevením Božím. Kristovo božství je tajemstvím křesťanské víry. Božství ostatních osob zůstává skryté, objevujeme je skrze víru. Vírou totiž vyznáváme Krista jako Syna Božího a skrze Něho poznáváme Otce a Ducha Svatého.

Červená obecně představuje krev nebo vylití Ducha Svatého v plamenech Letnic. Zde na ikoně jde o Kristovu krev prolitou za hříchy světa.

Žlutá je barvou světla. Obvykle jsou postavy na ikonách zobrazovány na neutrálním, žlutém pozadí. Hlava je nejvýraznější částí postavy, proto bývá obklopena zlatem, což činí postavu zářivou. Když mluvíme o „osvícení“, myslíme tím porozumění, inteligenci, přijetí ve víře, v chápání a zároveň v srdci. Pozadí ikony, ať už zlaté nebo žluté, symbolizuje, že postava je ve světle, které je protikladem smrti (1 Pt 2,9).

Zelená znamená život. Duch Svatý je na ikoně Trojice oděn do zeleného pláště, protože je tím, kdo oživuje (Ez 37,1–7).

POSELSTVÍ IKONY

Střed ikony – plán spásy

Uprostřed stolu se nachází pohár, kalich pokoje. Je to kalich Nové smlouvy, kalich krve Kristovy (Lk 22,20). Uvnitř kalicha můžeme vidět hlavu beránka a zároveň, jestliže kalich obrátíme, spatříme hlavu mrtvého Krista. Kristus, nevinný beránek, dal svůj život pro spásu světa (srov. 1 Pt 1,19; J 1, 29).

Ve středu celé ikony je pravá ruka prostřední osoby, která nám připomíná Krista. Boha poznáváme skrze Zjevení jeho plánu spásy a Syn je vrcholem Zjevení (srov. Ef 1,9–10). Jeho ruka v žehnací pozici žehná tomuto plánu, jehož cílem je pokoj – spása lidského pokolení, která byla umožněna vtělením a vykupitelským dílem Syna. Ruka osoby vpravo – Ducha Svatého – je spíše v gestu pokory či poslušnosti. Duch Svatý je ten, který naplňuje božský plán svým působením ve stvoření, tajemným způsobem, ve skrytosti srdce.

Obdélník na přední straně stolu symbolizuje vesmír. Bůh je větší než stvořený vesmír, ten je plně podřízen vůli Boží. To znamená, že Bůh připravil tento plán spásy ještě předtím, než realizoval stvoření (srov. Ko 1,15n – chvalozpěv o Kristu). Spása je darována univerzálním způsobem: Bůh chce, aby všichni lidé, stvoření k jeho obrazu, k jeho podobě (Gn 1,27), Ho jednoho dne objevili a navrátili se k Němu (srov. např. Tt 2,11–13). Otcův plán spásy je tedy skutečným námětem ikony.

Pozvání ke stolu

Kítem jsme získali pozvání ke svatému stolu. Volné místo u stolu je připraveno pro nás. S bázní Boží, vírou a láskou, přistupte k účasti na kalichu (liturgie sv. Jana Zlatoústého). A díky činnosti Ducha Svatého se staneme tělem Kristovým a syny a dcerami Otce. ... Víme, kdo jsme, protože nám bylo dáno poznávat Boha. Naše skutečná osobní identita je naplněna v našem vztahu s Bohem (podrobně viz např. 2. kap. Gaudium et spes).

„Četba“ ikony na základě jejích symbolů, otázek k přemýšlení a biblických textů, na které je zde odkazováno, je podrobně zpracována formou prezentace v Power Pointu, která je ke stažení na www.cestykatecheze.cz v rubrice Archiv, 2. číslo/2009 u tohoto článku.

k odpovědím na položené otázky. Katecheta si může vybrat z prezentace jen některé části či snímky podle vypěstlosti katechizovaných. Účelem je dospět k jednomu z poselství ikony (ikona jako obraz Božího plánu spásy; pozvání ke stolu do společenství s Bohem).

Závěr: Porozumění poselství ikony prohloubíme „připojením“ důvodů, z jakých ikona vznikla, s poselstvím biblického textu a s poselstvím obrazu na ikoně. Poté hledáme souvislosti s našimi zkušenostmi (v církvi, ve společnosti, v našem společenství, v mém osobním životě...) – katecheta volí podle možností, zájmu a vypěstlosti účastníků. V průběhu jednotlivých setkání katecheta vysvětluje potřebné detaily nebo souvislosti. Rozjímání vyústí do modlitby a katecheta by měl rozpoznat, ve kterých chvílích je vhodné pro ni nabídnout prostor.

Doporučené pomůcky a www stránky:

TARKOVSKIJ, A. *Andrej Rublev*. Film z roku 1966, vyhradní distribuce v ČR: <http://zona.bloudil.cz> (Film je možné si ke vzdělávacím účelům zapůjčit prostřednictvím redakce revue *Cesty katecheze*.)

BIRD, R. *Andrej Rublev*. Praha: Casablanca, 2006.

LAZAREV, V. *Svět Andreje Rubleva*. Praha: Vyšehrad, 1981.

www.ikonky-karlova.cz (včetně komentářů k ikonám)

Poznámky:

- 1 „V trinitologii totiž v nejvyšší možné míře platí, že každé naše snažení vyslovit nevyslovitelné může být jen a jen krokem na cestě, která nalézá svůj cíl až v absolutní budoucnosti, tedy v eschatologii, a že všechno naše snažení nakonec nemůže plně uspokojit. Ať pokročíme sebevšude a sebehlouběji, platí vždy to samé, protože horizont, na němž se nám toto tajemství jeví, jako by neustále ustupoval před námi. Tajemství Trojjediného tak zůstává ustavičnou výzvou k sebezpřekonání, která na konci našeho snažení zaznívá možná ještě naléhavěji než na jeho počátku...“ (citace z: POSPÍŠIL, C. V. *Jako v nebi tak i na zemi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 13.)
- 2 Tuto otázku uvádí např. A. Fossion ve druhé části článku, která bude publikována ve třetím čísle revue *Cesty katecheze*.
- 3 podrobně viz KKC čl. 2129 – 2132.
- 4 Parafráze: původní text Sv. Tomáš Akvinský, *Summa theologiae*, II–II, 81, 3, ad 3.
- 5 Podle Štěpánky Karlové, www.ikonky-karlova.cz
- 6 Sv. Sergej Radoněžskij vnitřně vyšel ze světa, ale zůstal otevřený k jeho problémům. Reagoval na bídu a utrpení lidí, svědčil o svatosti Vyšší pravdy, snažil se uskutečnit v životě evangelijní ideál jako odpověď na životní problémy vlasti a církve. Usilovně pracoval v době, která sice byla pro Starou Rus krizová, avšak stala se počátkem duchovního probuzení Rusi a později i její kulturní, sociální a politické obnovy (podle www.straneck.com „Františkánská mozaika“ <http://www.regalado.estranky.cz>).
- 7 podle konferenčního příspěvku Hiéromeine Cyrille, <http://www.pagesorthodoxes.net/trinite/trinite-agr-cadre.htm>
- 8 tamtéž.
- 9 srov. *Výklady ke Starému Zákonu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1991, s. 94–95.
- 10 ADAM, Adolf. *Liturgický rok*. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 160 – 162.
- 11 srov. www.pravoslavnacirkev.cz/ikonky
- 12 KKC čl. 232 – 234.

Zpracovala Marie Zimmermannová ml. ve spolupráci s redakcí revue *Cesty katecheze*

